

УДК 159.92:340.114

Л.О. Шевченко
кандидат психологічних наук, доцент,
доцент кафедри соціології та психології,
Харківський національний університет внутрішніх справ
О.Ю. Шломін
аспірант,
Харківський національний університет внутрішніх справ

Специфіка професійного самоставлення працівників підрозділів превентивної діяльності національної поліції

У статті розглянуто особливості професійного самоставлення працівників підрозділів превентивної діяльності поліції на різних етапах професіогенезу. Встановлено, що вони в цілому позитивно ставляться до себе як до професіонала, оцінюють свою діяльність як соціально значущу. Для першокурсників характерна внутрішня конфліктність професійного самоставлення. Поліцейським з досвідом роботи властиво переживання єдності своєї особистості з обраною професією.

Ключові слова: професійне самоставлення, особистість, поліція, професіогенез, самооцінка, професійна самосвідомість.

Л.А. Шевченко
кандидат психологических наук, доцент,
доцент кафедры социологии и психологии,
Харьковский национальный университет внутренних дел
А.Ю. Шломин
аспирант,
Харьковский национальный университет внутренних дел

Специфика профессионального самоотношения сотрудников подразделений превентивной деятельности национальной полиции

В статье рассмотрены особенности профессионального самоотношения сотрудников подразделений превентивной деятельности полиции на разных этапах професіогенеза. Установлено, что сотрудники полиции в целом положительно относятся к себе как к профессионалу, оценивают свою деятельность как социально значимую. Для первокурсников характерна внутренняя конфликтность профессионального самоотношения. Полицейским с опытом работы свойственно переживание единства своей личности с избранной профессией.

Ключевые слова: профессиональное самоотношение, личность, полиция, професіогенез, самооценка, профессиональное самосознание.

L. Shevchenko

Ph.D. in Psychology,

*Associated Professor of Syciology and Psychology Department,
Kharkiv National University of Internal Affairs*

A. Shlomin

post graduate student,

Kharkiv National University of Internal Affairs

The specific of the professional self-attitude of national police preventive units employees

There are not many researches of professional self-attitude of personality in psychology. The features of professional self-attitude of preventive units employees of the National Police at different stages of professional genesis are considered in the article. It has been established that the police officers, in general, have a positive attitude towards themselves as a professional, and towards their professional activities, also appreciate it as socially significant.

First-year cadets are prone to idealizing their future professional activities. They experience a state of subjective satisfaction with the learning process, the existing level of professional knowledge, skills, and personality qualities. They are focused on a professional stereotype, distinguish positive and negative qualities. The internal conflict of professional self-attitude is characterizing them.

Graduate cadets are characterized by self-confidence as specialist, positive self-appraisal of possible professional and career growth, which enables effective professionalisation and acts as a personal resource. Their self-relation is generally characterized by a positive emotional and evaluative coloring. They relate to the profession of a policeman as a means of self-realization and a means of self-improvement.

Police officers with work experience adequately evaluate their professional activities, their place in the professional environment. They are characterized by unity of their personality with chosen profession, they are able effectively solve working tasks, it's a high level of responsibility for their work. The under study persons noted that the work in the police allowed them better understanding their environment – citizens and colleagues, life in general and their place in the world, although the need for emotional contacts slightly decreased.

Keywords: professional self-attitude, personality, police, professional genesis, self-appraisal, professional self-consciousness.

Постановка проблеми

Специфіка професійного самоставлення працівників підрозділів превентивної діяльності Національної поліції пов'язана як з соціально-психологічними умовами діяльності превенції, що відповідають запитам громадян та суспільства, так і з особливостями їх службових завдань. Ефективність роботи сучасних поліцейських залежить від багатьох чинників: фахової підготовки, наявності професійно-важливих якостей, прийняття та оцінки себе як професіонала тощо. Реформування правоохоронної системи України зумовлює об'єктивну потребу у фахівцях зі су-

часними знаннями і необхідними вміннями за обраною спеціальністю, свідомим прагненням до успішної професійної самореалізації, позитивним ставленням до себе як до професіонала. Отже, вивчення професійного самоставлення як складової професіоналізації у працівників підрозділів превентивної діяльності Національної поліції постає актуальним завданням.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Дотепер у сучасній науці відсутня цілісна концепція професійного самоставлення, що узагальнювала його особли-

вості порівняно із іншими феноменами професійної самосвідомості. Досліджень, в яких безпосередньо вивчаються особливості професійного самоствавлення, небагато. В них часто предметом наголошується професійне самоствавлення, а насправді його замінюють загальним самоствавленням та використовують відповідні методики дослідження. Так, Н. С. Ануфрікова зауважила, що професійне самоствавлення особистості співробітників правоохоронних органів пояснюється індивідуальними характеристиками людини (установками, потребами, інтересами, рівнем домагань та ін.) Дослідниця виокремила рівні самоствавлення та довела, що низький, негативний рівень професійного самоствавлення нерозривно пов'язаний з проявами симптомів професійної деформації [1]. Частіше за все, науковці поняття професійного самоствавлення отожднюють з поняттям професійної ідентичності, або розчиняють у змісті поняття, які описують різні складові професійної самосвідомості особистості. Феномен професійної ідентичності у вітчизняних дослідженнях спирається на принципи системності і структурності психічних явищ та генетичну взаємопов'язаність рівнів ідентичності. Професійна ідентичність – особистісна характеристика професіонала, яка пов'язана з уявленням про себе, своє місце в професійному середовищі і є результатом позитивного професійного самовизначення [2, с. 96-97]. Я.С. Посохова, досліджуючи структуру професійно-правової ідентичності правоохоронців, відмітила, що її системоутворюючим компонентом виступає образ Я, який характеризується сприйняттям себе з позицій Я-правоохоронець та Я-професіонал, а також самовизначенням й самосвідомістю [3, с. 196]. За думкою А.С. Борисюк, професійне становлення, під час якого здійснюється перетворення індивіда на професіонала, супроводжується зміною уявлень людини про себе й місце у професійній спільноті, тобто, набуттям професійної ідентичності, а важливою складовою професійної ідентич-

ності виступає самоствавлення [4 с.76-77]. У ряді досліджень А.К.Маркової (1993), Л.А. Онуфрієвої (2013), А.А.Реана (2002) та інших одним з проявів фахової самосвідомості розглядається саме професійна самооцінка особистості, яка окрім зовнішнього оцінювання особи референтними людьми, містить систему ставлень до себе та до своєї праці. Професійна самооцінка як вид та складова загальної оцінки особистості являє собою оцінку власних теоретичних та практичних знань та вмінь, відповідності їх певному еталону, усвідомлення рівня своїх досягнень серед інших суб'єктів професійної діяльності [5, с. 81]. Втім, загальна і парціальні самооцінки суб'єкта праці частково характеризують професійне самоствавлення. За думкою Карпинського, психологія ще тільки підступає до осмислення професійного самоствавлення особистості. Його не можна звести ні до загального самоствавлення, ні до інших явищ професійної самосвідомості, оскільки професійне самоствавлення характеризується власним змістом, джерелами, формою представленості у внутрішньому світі особистості та являє самостійний психічний феномен, який формується, структурується і функціонує в особливих закономірностях [6, с. 8-9]. Структура професійного самоствавлення, як констатуює П.Н. Гапонюк, включає самосвідомість, підструктури самовідношення, індивідуальні характеристики, обумовлені когнітивними, афективними і поведінковими елементами. Когнітивна підструктура самосвідомості включає в себе усвідомлення людиною себе в системі професійної діяльності, в системі детермінованих цією діяльністю міжособистісних відносин і в системі власного особистісного розвитку, пов'язаного з діяльністю і спілкуванням. Особистісний компонент відповідальний за осмислення себе в ситуаціях, коли професійно значущі особистісні якості фахівця, або їх відсутність, виступають як перешкода на шляху власної активності або, навпаки, як умова, що полегшує самореалізацію. Таким чином, особистісний компонент самосвідомості забезпечує са-

морозвиток особистості, тобто забезпечує потребу особистості в самоактуалізації, в розкритті і розширенні своїх творчих можливостей. Когнітивна підструктура грає провідну роль в процесі професійної самосвідомості фахівця [7, с.4].

Одним з головних видів діяльності у життєвому просторі особистості є професійна діяльність. Професія поліцейського є традиційно закритою від громадського контролю, і, як наголошує Т.М. Малкова, по-перше, є потенційно небезпечною з огляду на методи та наслідки. По-друге, є професією контактного типу, адже від якості виконання професійних обов'язків залежить якість життя і психологічний комфорт членів суспільства. Нарешті, це професія «владного» типу, що виконує роль посередника між громадянами та владою [8 с.43-44]. Професійне становлення особистості працівника поліції супроводжується зміною її уявлень про себе, про свою професійну діяльність, про своє місце у професійному середовищі, про кар'єрне та службове зростання. Самовідношення до себе та до своєї службової діяльності залежить також від оцінювання роботи поліції суспільством.

Не вирішені раніше частини загальної проблеми

Динамічний характер превентивної діяльності поліції, використання в ній новітніх інформаційних технологій, ускладнення завдань, які виконуються підрозділами превенції, зростання відповідальності за організацію забезпечення публічної безпеки і порядку обумовлюють об'єктивну потребу у підготовці професіоналів – поліцейських нової формації, з позитивним ставленням до себе та до своєї професійної діяльності. Втім, дослідження професійного самоставлення правоохоронців носять фрагментарний характер. У даній статті розглянуто деякі елементи професійного самоставлення працівників поліції підрозділів превенції.

Формулювання цілей статті

Метою статті є висвітлення результатів вивчення особливостей професійного са-

моставлення у працівників поліції підрозділів превентивної діяльності.

Виклад основного матеріалу дослідження

В дослідженні приймали участь курсанти та студенти Харківського національного університету внутрішніх справ, всього 279 осіб чоловічої та жіночої статі у віці 18–34 роки. Учасники дослідження були поділені на три групи: перша група представлена курсантами першого року навчання та складалася із 97 осіб; до другої групи було включено курсантів четвертого (останнього) року навчання, всього 95 осіб. Всі курсанти навчаються на факультеті, який готує фахівців для превентивної діяльності. Третя група досліджуваних включала 87 осіб – працівників поліції підрозділів превентивної діяльності, які вже мають стаж роботи 3-5 років та навчаються на заочній формі навчання. Під час дослідження було використано методи: тестування – методика «Опитувальник професійного самоставлення» (К. В. Карпинський, О. М. Колишко); метод вільних описів – твір на тему «Я і моя професія»; анкетування; для статистичної обробки даних було використано t-критерій Стьюдента для незалежних груп.

Використаний у дослідженні «Опитувальник професійного самоставлення» є спеціалізованим дослідницьким методом, сконструйованим для вивчення змісту і структури самоставлення особистості як суб'єкта професійної трудової діяльності. Опитувальник містить 39 питань, психологічна інтерпретація результатів здійснюється відповідно до змісту шкал опитувальника: внутрішня конфліктність професійного самоставлення, самовпевненість в професії, самоприв'язаність в професії, самозвинувачення в професії, самокерівництво в професії, самооцінка особистісного зростання в професії. Результати вивчення професійного самоставлення у працівників підрозділів превентивної діяльності Національної поліції на різних етапах професійного становлення надано у таблиці 1.

Показники складових професійного самоствавлення працівників поліції (M ± m)

Шкали	1 група (1 курс)	2 група (4 курс)	3 група (фахівці)	t 1 – 2	t 2 – 3	t 1 – 3
Внутрішня конфліктність	7.35±0.61	4.23±0.28	4.14±0.26	2.19*	0.18	2.28*
Самовпевненість	2.75±0.42	3.50±0.47	3.04±0.56	0.94	1.08	0.11
Самоприв'язаність	2.63±0.30	3.07±1.24	6.07±0.91	0.86	2.19*	2.11*
Самозвинувачення	3.19±0.40	3.50±0.54	3.11±0.54	0.46	0.51	0,39
Самокерівництво	5.23±1.28	7.42±0.55	6.00±0.35	2.34*	1.89*	0.68
Самооцінка	4.94±0.25	4.67±1.23	5.01±0.35	0.68	1.01	1.06

Примітка: * – рівень значущості ≤ 0,05

Значущі розбіжності між групами досліджуваних одержано за шкалами: «Внутрішня конфліктність», «Самоприв'язаність», «Самокерівництво».

За результатами дослідження виявилось, що курсантам першого року навчання притаманна внутрішня конфліктність професійного самоствавлення (гр. 1 – 7.35±0.61), якої позбавлені інші досліджувані (гр. 2 – 4.23±0.28; гр.3 – 4.14±0.26). Суб'єктивно курсанти першокурсники усвідомлюють, що не мають професійно-важливих якостей, професійних знань, не повною мірою виконують статутні вимоги, переживають професійну «незагребуваність». Натомість у досліджуваних другої та третьої груп не виявлено протиріч між професійними вимогами та особистісними якостями і можливостями. За період навчання у вищому навчальному закладі зі специфічними умовами навчання та стажуванням у практичних підрозділах поліції курсанти другої групи набули важливий досвід соціального буття, відбулося їх включення до професійної спільноти, сформувалися якісно нові соціальні зв'язки, пов'язані з професійною діяльністю. Для стажованих працівників поліції поєднання досвіду практичної діяльності та теоретичних компонентів освіти в умовах інтегративного навчального середовища сприяє привабливості професії, бажанню кар'єрного зростання. Стажовані пра-

цівники поліції адекватно оцінюють свою професійну діяльність, своє місце в професійному середовищі, відчувають себе більш автономними та здатними виконувати професійні обов'язки, нести відповідальність за свої рішення. Їх відрізняє від курсантів обох груп наявний стан задоволення своїми професійними вміннями та навичками. Для них характерно переживання єдності своєї особистості з обраною професією, принаймні, в складних ситуаціях службової діяльності вони покладаються на свій професійний і особистий досвід та прагнуть задіяти професійні, ділові та особистісні якості. Як свідчать результати дослідження, курсанти другої групи вважають себе сумлінними фахівцями, здатними вирішувати службові задачі різної складності. Свої особистісні якості вони вважають внутрішніми ресурсами професійної діяльності. В цілому самоствавлення цієї групи досліджуваних характеризується позитивним емоційно-оцінним фоном. Низькі бали, одержані за шкалою «Самовпевненість» свідчать, що спільним для всіх досліджуваних є невдоволеність своїм професійним потенціалом. Курсанти компенсують свою невдоволеність участю у заходах по забезпеченню правопорядку, патрулюванні. Стажовані працівники поліції вважають, що освіта у навчальному закладі зі специфічними умовами навчання відповідає

їх запитами та сприятиме службовому просуванню.

Результати тестування майже повністю узгоджуються з результатами самоописів досліджуваних. Для вивчення на неусвідомлюваному рівні професійного самоставлення та уявлень про самого себе працівників поліції на різних етапах професіоналізації, нами було застосовано метод вільних описів, а саме пропонувалася тема «Я і моя професія». Зміст самоставлення випробуваних виявляється через систему категорій, тобто груп висловів, які людина зазвичай використовує у самоописуванні. За результатами аналізу творів, із допомогою експертного оцінювання, було одержано одинадцять категорій самоописування, шість з яких безпосередньо характеризували професійне самоставлення. Згідно статистичним критеріям, категорія є значущою, якщо її індекс більше або дорівнює 0,65. Індеси значущості категорій самоописування професійного самоставлення працівників поліції наведені у таблиці 2.

Значущими категоріями самоописування професійного самоставлення у першій групі (курсанти першого року навчання) є: «Настанови, цінності, права, обов'язки», «Самооцінка професійно важливих рис та якостей», у другій групі (курсанти четвертого курсу): «Професійно-кваліфікаційні відомості», «Професійні та життєві плани», «Ставлення до оточення, професійної спільноти», у групі стажованих працівників поліції: «Формально-біографічні та рольові відомості», «Професійні та життєві

плани», «Ставлення до оточення, професійної спільноти».

Найбільш значущою категорією у курсантів першого року навчання є «Самооцінка професійно важливих рис та якостей». Оцінюючи свої риси характеру та професійно важливі якості особистості, курсанти виділяють у себе не тільки позитивні, так і небажані – негативні. До позитивних якостей вони відносять: дисциплінованість, сміливість, чемність, товариськість, щирість, вміння спілкуватися, до негативних – конфліктність, агресивність, брехливість, нетерпимість до думки інших. Вони усвідомлюють наявність негативних якостей та виказують незадоволеність низьким рівнем контролю за своїм життям. Також значущою і найсуперечливішою категорією самоописування є вислови щодо настанов, прав та обов'язків, цінностей. Курсанти першого курсу перебувають у новому для них середовищі, мають засвоїти багато навчальної інформації, залучаються до виконання службових завдань, їх життя регламентовано статутними вимогами. Вони свідомо обрали професію поліцейського, втім, серед їх висловів є позитивні: «Буду захищати права громадян», «Поліція має допомагати людям», є негативні: «Чесність та сумлінність ніхто не оцінить», «З поліцією не всі люди співпрацюють». «Професійні та життєві плани» виявилася найменш змістовною категорією висловів у досліджуваних цієї групи. Можливо, вступивши до навчального закладу зі специфічними умовами навчання курсанти не замислю-

Таблиця 2

Індеси значущості категорій самоописування професійного самоставлення

№	Категорія самоописування	Група 1	Група 2	Група 3
1	Формально-біографічні та рольові відомості	0,47	0,57	0,65
2	Професійно-кваліфікаційні відомості	0,37	0,82	0,54
3	Професійні та життєві плани	0,35	0,66	0,69
4	Ставлення до оточення, професійної спільноти	0,40	0,71	0,67
5	Настанови, цінності, права, обов'язки	0,65	0,63	0,42
6	Самооцінка професійно важливих рис та якостей	0,74	0,61	0,48

ються щодо свого майбутнього, принаймні на час навчання. Перебуваючи у професійному середовищі курсанти зіштовхуються з проявами професійної субкультури, де поряд з загальнолюдськими цінностями є специфічні. Є. П. Єрмолаєва відмітила, що серед професій, які найбільш піддаються викривленню соціальних функцій та традиційно закриті від суспільного контролю як потенційно небезпечні, а також орієнтовані на корпоративні принципи більше, ніж на загальнолюдську мораль [9, с.30], є професія правоохоронця. Тож, внутрішня неузгодженість загальнолюдських, професійних цінностей та цінностей професійної субкультури може викликати у курсантів першокурсників психологічний дискомфорт.

Курсанти четвертого курсу закінчують фахове навчання, працювали під час стажування у практичних підрозділах поліції, обізнані щодо своїх професійних прав та обов'язків, тому не випадково найбільш значущими є категорії висловів, які безпосередньо торкаються професійної сфери, де має відбуватися самореалізація особистості. Аналіз висловів за змістом дозволяє виокремити групи щодо професійної діяльності, можливого кар'єрного росту, самоставлення до себе як до працівника поліції. Досліджуваних другої групи – курсантів випускників, приваблює можливість самоствердження через виконання своїх службових обов'язків, їх типові вислови: «Обізнаний з правових питань і можу приймати рішення», «Знаю, як організувати індивідуальну превентивну роботу з неповнолітніми». Відношення до своєї професійної діяльності у більшості позитивне, досліджувані підкреслюють отримання морального задоволення від виконання службових обов'язків: вислови на кшталт: «Маю можливість допомоги громадянам», «Я, як поліцейський захищаю скривджених», «Відчуваю себе корисним суспільству».

У третій групі досліджуваних – працівників поліції з досвідом роботи найчисельнішими є професійні та життєві плани, які вони пов'язують з освітою, одер-

жанням диплому, удосконаленням себе, а також зі зміною місця праці та можливим службовим зростанням. Досліджувані зауважили, що робота в поліції дозволила їм краще розуміти своє оточення – громадян та колег, життя в цілому та своє місце в світі, хоча потреба в емоційних контактах дещо зменшилася. Стажовані працівники поліції мають уявлення про позитивні та негативні сторони своєї професійної діяльності, своє місце в цій сфері, здатні ефективно вирішувати службові завдання, відмічають високий рівень відповідальності за свою справу. Вони критичніше за інших досліджуваних ставляться до свого оточення, хоча впевнені в умінні порозумітися як з колегами, так із іншими людьми, вважають себе толерантними.

Висновки

Професійне самоставлення працівників поліції має специфіку, обумовлену характером діяльності. Встановлено, що працівники поліції в цілому позитивно ставляться до себе як до професіонала, і до своєї службової діяльності, оцінюючи її як соціально значущу. Позитивне самоставлення дозволяє їм долати професійні та особистісні труднощі

Курсанти першокурсники схильні до ідеалізації своєї майбутньої професійної діяльності, орієнтовані на професійний стереотип, виділяють у себе позитивні і негативні якості. Вони відчують стан суб'єктивної задоволеності процесом навчання, але їм бракує професійних знань, умінь, навичок, професійно-значущих якостей особистості. Для них характерна внутрішня конфліктність професійного самоставлення

Курсантів випускників характеризує впевненість в собі як у фахівці, позитивна самооцінка можливого професійного і кар'єрного зростання, яка дає можливість ефективної професіоналізації і виступає ресурсом особистості. Їх самоставлення в цілому характеризується позитивним емоційно-оцінним забарвленням. Вони відносяться до професії поліцейського як до способу самореалізації і засобу самовдосконалення.

Полицейські з досвідом роботи адекватно оцінюють свою професійну діяльність, своє місце в професійному середовищі, відзначають високий рівень відповідальності за свою справу. Вони краще розуміють своє оточення – громадян і колег, життя в цілому і своє місце в світі, хоча потреба в емоційних контактах поступово зменшується. Для них характерно переживання єдності своєї особистості з обраною професією,

Перспективи подальших досліджень. Перспективами подальших розвідок у да-

ному напрямі вважаємо: по-перше, продовжити вивчення зв'язку професійного самоставлення з професійною затребуваністю працівників поліції; по-друге, розробку дієвих програм психологічного супроводу працівників підрозділів превентивної діяльності Національної поліції з урахуванням етапів професійного розвитку; по-третє, цільове використання одержаних результатів у професійній підготовці працівників поліції підрозділів превентивної діяльності на етапі фахового навчання.

Література

1. Ануфрикова Н. С. Профессиональное самоотношение сотрудников МВД. Минск: Издательство LAP Lambert Academic Publishing, 2014. 100 с.
2. Юридична психологія: підручник / за заг. ред. О.М. Бандурки; Харк. нац. ун-т внутр. справ. Харків: Майдан, 2018. 684 с.
3. Посохова Я.С. Модель професійно-правової ідентичності патрульних поліцейських// Особистість, суспільство, закон: психологічні проблеми та шляхи їх розв'язання: зб. тез. доп. міжнар. наук.-практ. конф. (30 берез. 2017 р., м.Харків, Україна) / МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ; Ін-т психології ім. Г.С. Костюка Нац. акад.пед. наук України; Консультат. місія Європейського Союзу в Україні. Харків: ХНУВС, 2017. С.195-197
4. Борисюк А. С. Соціально-психологічні засади становлення професійної ідентичності майбутнього медичного психолога: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня доктора психол. наук: спец. 19.00.05. Київ, 2011. 36 с.
5. Міщенко М.С. Вплив самооцінки на рівень професійної діяльності // Науковий вісник Херсонського державного університету Серія Психологічні науки, 2016. випуск 6. том 1. С.78-82.
6. Карпинский К.В., Колышко А.М. Профессиональное самоотношение личности и методика его психологической диагностики : монография. Гродно: ГрГУ, 2010. 140 с.
7. Гапонюк П. Н. Профессиональное самоотношение как модель социального развития личности // Известия Самарского научного центра Российской академии наук. 2011. №13. С.2-4
8. Малкова Т.М. Професійне становлення особистості (на прикладі вищих навчальних закладів системи Міністерства внутрішніх справ України) : монографія. Київ.: НВП «Інтерсервіс», 2012. 396 с.
9. Ермолаева Е.П. Социальные функции и стратегии реализации профессионала в системе «человек-профессия-общество» // Психологический журнал. 2005. №4. С.30-41.